

به نام خداوند جان و خرد

پایه های آوایی همسان

درس پنجم

فنون ادبی ۲ یازدهم انسانی

شرح و توضیح درس:

تعریف

پایه های آوایی: به هر رکن یه قطعه یا تکه ای از چند رکن یا قطعه یک مصراع و بیت، یک پایه یا یک رکن می گویند.

هر پایه از یک یا دو یا سه یا چهار هجا تشکیل می شود.
هجا: همان بخش کردن کلمات است.

مثال: **دلنواز ← دِل + نَ + واز**

— U —

از سه هجا یا بخش تشکیل شده است. که روی هم یک پایه یا رکن است.

نکته: پایه های آوایی را باید در یک بیت یا یک مصراع به خوبی تعریف کرد و شکل آن را درست نشان داد.
برای این کار ما ابتدا بیت را تقطیع هجایی می کنیم. مثل:

صَلاح از ما چه می جویی که مستان را صَلا گفتیم   به دورِ نرگسِ مستت، سَلامَت را دعا گفتیم

صَ	لا	خز	ما	چِ	می	جو	یی	کِ	مَس	تا	را	صَ	لا	گُف	تیم
U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-

حالا بیت را از نظر ارکان یا پایه های آن، مشخص می کنیم. برای تعیین پایه ها یا ارکان بیت باید توجه کنید که طبق شیوه زیر عمل کنید:

۱- ابتدا پایه ها را ۴ تا ۴ تا جدا کنیم که این حالت را یکی از پایه های آوایی همسان نیز می گویند. یعنی ۴ تا رکن یک شکل، باید تکرار شود. (در این حالت تعداد هجاهای هر مصراع باید ۱۶ تا یا ۱۲ هجا باشد) مثل بیت بالا.

ادامه

نکته مهم: اگر دو پایه اول یا سه پایه اول ۴ تا ۴ تا بود و پایه آخر سه هجایی یا دو هجایی یا تک هجایی باز شکل پایه های آوایی درست خواهد بود. مثل:

تا بگویم شرح درد اشتیاق										سینه خواهم شرحه شرحه از فراق											
یاق	ت	اش	د	در	ح	شر	یم	گو	پ	تا	راق	فِ	از	ح	شر	ح	شر	هم	خا	ن	سی
-	U	-	U	-	U	-	-	-	U	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-

اگر خوب به تقطیع هجایی بیت توجه کنید، پایه ها را ۴ تا ۴ تا جدا کردیم که دو تا ۴ هجایی پشت سرهم و در آخر هر مصراع یک سه هجایی باقیماند و وزن درست است.

زو بدمد بس گهر تابناک										قطره ی باران ، که در افتد به خاک											
ناک	ب	تا	ر	ة	گ	بس	مد	د	پ	زو	خاک	ب	تد	رف	د	کر	را	با	ع	ر	قط
-	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-

اگر به تقطیع این بیت خوب توجه نمایید، مصراع اول آن : ابتدا دو تا پایه ۴ هجایی دارد و در آخر هم یک پایه سه هجایی دارد. (۳ + ۴ + ۴) + مصراع دوم هم (۳ + ۴ + ۴) است.

ادامه

۲- در مرحله بعد پایه ها را ۴ تا ۳ تا هجایی یا ۳ تا ۴ تا هجایی جدا می کنیم. یعنی اولین پایه ۴ یا ۳ هجا و دومین پایه ۴ یا ۳ هجا باید جدا شود. این باید به گونه ای باشد که هر مصراع حتما ۴ پایه داشته باشد که پایه اول و سوم ۴ یا ۳ تایی باشند و پایه های دوم و چهارم هم ۴ تا یا ۳ تایی قرار بگیرند. به غیر از این حالت تعیین پایه ها اشتباه خواهد بود. مثل:

ساقی بده بشارت رندان پارسا را							خوبان پارسی گو بخشندگان عمرند						
رند	عم	نِ	گا	دِ	شمن	بخ	گو	سی	ر	پا	نِ	با	خو
-	-	U	-	U	-	-	-	-	U	-	U	-	-

اگر خوب به تقطیع هجایی مصراع اول دقت کنید؛ پایه اول و سوم ۳ هجایی هستند و پایه های دوم و چهارم هم ۴ هجایی هستند.

پس برای اینکه یک تقطیع درست داشته باشیم، ابتدا قواعد درست تقطیع کردن را باید بدانیم سپس ارکان و پایه ها را به طور مناسب جداسازی کنیم و آنها را مشخص نماییم. اگر یک رکن تکراری باشد به آن پایه های همسان یا مساوی گفته می شود، اما اگر یک رکن تکراری نباشد به آن پایه ها یا ارکان ناهمسان می گویند.

ادامه

نمونه های از « وزن واژه ها » یا همان « ارکان شعر فارسی » که تقطیع هجایی براساس آنها صورت می گیرد:

مَفْعُولُ	مُفْتَعِلُنْ	فَعَلَاتِنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتِنْ	مَفَاعِيلِنْ	فَعُولِنْ
مُف عو لُ	مُف ت عِ لِنْ	فَ عِ لَاتِنْ	مُس تَف عِ لِنْ	فَاعِ لَاتِنْ	مَ فَا عِي لِنْ	فَ عو لِنْ
U --	- U U -	-- U U	- U --	-- U -	--- U	-- U

بعضی از « وزن واژه ها » یا ارکان که در وسط یا آخر مصراع ها می آیند. و در اول مصراع ها نمی آیند.

فَاعِلِنْ	فَعْل	فَع لِنْ (گاهی اوقات در اول مصراع هم می آید)	فَع	فَعْلِنْ
فَا عِ لِنْ	فَا عِلْ	فَع لِنْ	فَع	فَا عِ لِنْ
- U -	- U	--	-	- U U

* نکته مهم: دو عامل تکرار و تمرین از طریق گوش دادن و قرار دادن نشانه های دقیق هجایی در جای خود، موثرترین راه فهمیدن و یادگیری وزن شعر است.

چند نمونه از تعیین پایه های آوایی

بیت	خوشا دردی که در مانش تو باشی // خوشا جانی که جانانش تو باشی
پایه های آوایی	خُ شَا درِ دِی کِ دَرِ مَانَش تُو بَاشِی // خُ شَا جَانِی کِ جَانَانَش تُو بَاشِی
وزن	مفاعیلن مفاعیلن فعولن // مفاعیلن مفاعیلن فعولن
نشانه های هجایی	-- U / --- U / --- U // -- U / --- U / --- U

*** پایه های آوایی همسان دارد.

بیت	هرگز نمیرد آن که دلش زنده شد به عشق // ثبت است بر جریده عالم دوام ما
پایه های آوایی	هَر گَز نَمِی ر دَا کِ دِلَش زِن دِ شَد بَ عَشَق // ثَب تَس ت بَر جَ رِی دِی عَالِم دَوَامِ مَا
وزن	مفعولِ فاعِلاتُ مفاعیلُ فاعلن // مفعولِ فاعِلاتُ مفاعیلُ فاعلن
نشانه های هجایی	- U - / U - - U / U - U - / U - - // - U - / U - - U / U - U - / U - -

*** پایه های آوایی ناهمسان دارد.

جمع بندی

۱- درست خواندن و درست نوشتن هجاها شرط اول درست فهمیدن یک شعر است. که همیشه گفت ۵۰ درصد فهم یک شعر در این نکته است. قواعد درست خوانی و درست نویسی به این معنا است که کلمه را هر طور می خوانیم می نویسیم و کاری به شکل نوشتا آن نداریم. مثل: **خواهر...** که به شکل **خاهر** تلفظ می شود و در تقطیع هجایی شکل تلفظی آن کاربرد دارد نه نوشتاری آن.

۲- در تعیین پایه های آوایی یک بیت، ابتدا مفهوم درست تقطیع کردن و هجابندی را یادگیریم بعد وزن ها را به خوبی بشناسیم. این وزن ها سماعی هستند و باید با ذوق و سلیقه حفظ شوند. و سپس به تعیین پایه های آوایی همسان و ناهمسان پردازیم.

۳- در پایه های آوایی همسان یکی از وزن ها عیناً تکرار می شود. مثلاً: فاعلاتن، ۴ بار یا سه بار در یک مصراع عیناً تکرار می شود به این خاطر به آن همسان می گویند. مثال:

آن کیست کز رویِ کرم با ما وفاداری کند // بر جای بدکاری چو من یک دم نکوکاری کند

که هر مصراع آن از ۴ بار تکرار وزن همسان مستفعلن تشکیل شده است.

۴- در پایه های آوایی، جداسازی هجاها را طبق روش ۴ تا ۴ تا هجا یا ۴ تا ۳ تا هجا یا ۳ تا ۴ تا هجا انجام و یا ۳ تا ۳ تا هجا انجام می دهیم که اگر بیتی با چنین شیوه های جواب نداد تعیین پایه ها روش خاصی ندارد. که در درس های بعد و پایه دوازدهم فرامیگیرید.